

СІМЕЙНЕ ПРАВО

ТЕМИ: Поняття, принципи та система сімейного права.

(2 години)

Мета лекційного заняття: ознайомити студентів зі змістом поняття «сім'я», розкрити значення цього суспільного-правового явища; надати уявлення про підстави створення сім'ї та розкрити зміст цих підстав; розкрити нормативно-правове регулювання сімейних відносин; розкрити поняття «родинність» та «свояцтво»; охарактеризувати пряму (висхідну та низхідну) та побічну лінію споріднення; охарактеризувати предмет, систему та принципи сімейного права; надати характеристику сімейних відносин за правовою природою; розкрити особливості сімейних відносин; охарактеризувати суб'єктів сімейних відносин; дати уявлення про систему сімейного права, пояснити різницю між його загальною та особливою частинами; дати визначення та охарактеризувати принципи сімейного права; розкрити поняття «джерела сімейного права»; охарактеризувати основні нормативно-правові акти, які в сукупності складають сімейне законодавство; надати детальну характеристику Сімейного кодексу України як основного кодифікованого акта сімейного права.

План лекційного заняття:

1. Поняття сім'ї.
2. Предмет і система сімейного права.
3. Джерела правового регулювання сімейних відносин.

Рекомендовані нормативно-правові акти та література:

Конституція України від 28.06.1996 р. (із змінами). *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.

Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. (із змінами). № 2947-III. *Відомості Верховної Ради*. 2002. №21-22. Ст. 135.

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (із змінами). № 435-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. (із змінами) № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2010. № 38. Ст. 509.

Про затвердження Правил реєстрації актів громадянського стану в Україні : Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. (із змінами) № 52/5. *Офіційний вісник України* від 03.11.2000 2000 р. № 42. Стор. 205. Стаття 1803. Код акту 16932/2000.

Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України : Наказ Міністерства юстиції України, МЗС України від 23.05.2001 р. (із змінами) № 32/5/101. *Офіційний вісник України* від 29.06.2001р. № 24. Стор. 77. Стаття 1082. Код акта 19078/2001.

Порядок розгляду відділами державної реєстрації актів цивільного стану – учасниками пілотного проекту заяв у сфері державної реєстрації актів

цивільного стану, поданих через мережу Інтернет : Наказ Міністерства юстиції України; Порядок від 09.07.2015 р. № 1187/5. *Офіційний вісник України* від 14.07.2015 р. № 53. Стор. 274. Стаття 1736. Код акта 77650/2015.

Порядок надання платних послуг відділами державної реєстрації актів цивільного стану : Роз'яснення Мін'юсту України; від 25.08.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0058323-11/print> (дата звернення: 05.04.2020).

Сімейне право України : підручник ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 264 с. С.7--48.

Сімейне право України : навч. посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 176 с.

Анопій І.В. Сімейне право України : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 360 с.

Байдалакіна А. Теоретичні проблеми визначення поняття «сім'я» в умовах розвитку суспільних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С. 52--55.

Васильківська І. Сімейне виховання: правовий аспект проблеми. *Право України*. 1998. № 6.

Ватрас В.А. Можливість субсидіарного застосування (сімейні відносини і Цивільний кодекс України). *Юридичний вісник України*. 2004. № 47. 20--26 лист. С. 6.

Ватрас В.А. Про питання про права на сімейну таємницю. *Вісник Хмельницького ін.-ту регінал. управління та права*. 2002. № 2. С. 93--96.

Євко В.Ю. Право дитини жити та виховуватися у родині. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2000. Спецвипуск.

Жилінкова І. Сімейне право: галузевий суверенітет чи де суверенізація? *Вісник академії правових наук України*. 2001. № 3. С. 147--157.

Жилінкова І.В. Поняття сім'ї в праві. *Вісник університету внутрішніх справ*. 2000. № 10.

Короткова Л., Віхров О. Сімейне право України (історичний огляд). *Право України*. 1994. № 11--12.

Короткова Л., Віхров О. Шляхи правового захисту сім'ї державою. *Право України*. 1997. № 1.

Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України. *Право України*. 2004. № 4.

Негода О.А. Правові проблеми визначення поняття сім'я. *Держава і право* : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2007. Вип. 37. С. 426--433.

Некрасова О. Способи захисту прав і інтересів в цивільному та сімейному праві. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 8--9 лютого 2007 р.). Львівський національний університет ім. І. Франка : ЛНУ ім. Я.Франка.

2007. С. 316–318.

Олійник О. Розвиток шлюбно-сімейного права в Київській Русі. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права.* 2002. Спецвипуск.

Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 2001. 354 с.

Ромовська З. Сімейний кодекс України: погляд в майбутнє. *Право України.* 2001. № 2. С. 63–69.

Ромовська З.В. Сімейне право перспективи розвитку. *Основні напрями реформи цивільного права в Україні* : [збірник статей та матеріалів]. К., 1997.

Султ Г. Кайкы О., Дьяченко В. О некоторых проблемах регулирования семейных отношений. Кишинев : Министерство юстиции Республики Молдова, 2007. 58 с. *Закон и жизнь.* 2007. № 6 (187). С. 24–27.

Фурса С., Драгневич Л. Поняття сім'ї, родини і фактичних шлюбних відносин. *Юридична Україна.* 2003. № 1.

Харитонов Є. Новий Сімейний кодекс України: перехрестя правових традицій. *Юридична Україна.* 2003. № 1.

Червоний Ю. Поняття предмета і методу сімейного права України. *Вісник Академії правових наук України.* 2003. № 4. С. 157–170.

1. Поняття сім'ї

Сім'я відіграє важливу роль у вихованні дитини, становленні особистості, функціонуванні суспільства. Розуміння поняття сім'ї на кожному етапі розвитку суспільних відносин зазнавало змін. Багатогранність правової природи цього соціального явища обумовлює складність у формулюванні його дефініції.

Сім'я – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (ч. 2 ст. 3 СК України).

Підстави створення:

- 1) шлюб;
- 2) кровне споріднення;
- 3) усиновлення;
- 4) інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 4 ст. 3 СК України).

Регулювання:

- 1) звичаї;
- 2) норми моралі;
- 3) догми релігії;
- 4) договори;
- 5) норми права. Сімейні відносини регулюються «лише у тій частині, у якій це є допустимим, можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства» (ч. 3 ст. 7 СК України). Тому поняття сімейних відносин ширше за поняття сімейних правовідносин.

Родинність (кровне споріднення) і свояцтво. Родинні зв'язки є однією з підстав виникнення сімейних правовідносин. СК України не вміщує визначення поняття «родинність». **Родинність** – кровний зв'язок осіб, що походять один від

одного чи від спільного пращура. До осіб, що походять один від одного, належать пращури та їхні нащадки як чоловічої, так і жіночої статі (прадід, дід, мати, дочка, онук, правнук та ін.). Крім того, існує також поняття походження осіб від спільного пращура, до яких належать рідні і двоюрідні брати та сестри, дядьки (тітки), племінники (племінниці). Родинна лінія може бути прямою чи побічною та поділяється на висхідну та низхідну. **При прямій лінії** родинність ґрунтується на походженні однієї особи від другої (походження сина (дочки) від матері). **Пряма низхідна лінія** визначається від пращурів до нащадків (напр.: прадід, дід, мати, дочка, онук). **Пряма висхідна лінія** визначається від нащадків до пращурів (напр.: онука, син, батько, баба, прадід). За **побічної лінії** родинність ґрунтується на походженні осіб від спільного пращура (походження рідних сестер (братів) від матері, двоюрідних братів (сестер) від спільних діда та баби). Розрізняють також **повнорідну родинність** – наприклад, походження рідних братів, сестер від спільних батька, матері; і **неповнорідну родинність** – походження рідних братів (сестер) від різних батька чи матері. Неповнорідна родинність також буває **єдинокровоною** (походження неповнорідних братів та сестер від одного батька); **єдинокровною** (походження неповнорідних братів та сестер від спільної матері). У разі, коли в сім'ю входять діти, в яких немає ні спільної матері, ні спільного батька, ці діти називаються **зведеними** стосовно один одного (зведені брати, сестри). **Свояцтво** – це відносини між родичем одного з подружжя і другим з подружжя, а також між родичами кожного з подружжя. Свояцтво не ґрунтується ані на походженні, ані на кровному спорідненні. Підставою для виникнення відносин свояцтва є укладення шлюбу. Підставою для їх припинення – розірвання шлюбу. Виняток з цього правила – продовження відносин свояцтва після смерті одного з подружжя або розірвання шлюбу, в якому залишились діти (дитина).

Для родинності (кровного споріднення) характерним є також поняття ступеня споріднення, яке визначає близькість кровного споріднення. **Ступінь кровного споріднення** – це кількість народжень, що пов'язують між собою двох осіб, які перебувають у родинних зв'язках. При цьому народження нащадка не враховується. Наприклад, мати і дочка знаходяться у першому ступені споріднення, бабуся і онук – у другому. Рідні брати і сестри – у другому, бо для виникнення між ними родинних зв'язків необхідно два народження – брата і сестри. **Близькими родичами** є родичі по прямій лінії кровного споріднення, а також рідні брати і сестри побічної лінії споріднення.

Отже, необхідно знати легальне визначення поняття «сім'я», надане у ст. 3 СК України. Знання дефініції будь-якого поняття дозволяє виокремити його основні ознаки, що, в свою чергу, дозволяє зрозуміти сутність відповідного поняття.

2. Предмет, система та принципи сімейного права

Сімейне право (далі – СП) – це система правових норм, спрямованих на врегулювання особистих немайнових та майнових відносин між подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, опікунами, піклувальниками та підопічними, патронатними вихователями та їх

вихованцями, інших сімейних відносин між членами сім'ї та родичами.

Предмет правового регулювання СП – відносини між подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, рідними братами і сестрами, бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком, а у випадках, визначених законом, між іншими членами сім'ї та родичами.

Характер сімейних відносин за правовою природою:

- 1) особистий немайновий;
- 2) майновий.

В першу чергу, сімейні правовідносини мають особистий немайновий характер, і вже в другу чергу характеризуються майновим характером. Майнові правовідносини випливають з особистих: спочатку є споріднення, шлюб, а вже потім виникають майнові відносини.

Особливості сімейних відносин:

- 1) специфічні юридичні факти як підстави їх виникнення (шлюб, народження дитини, усиновлення, договір патронату та ін.);
- 2) суб'єктами є лише фізичні особи;
- 3) сімейні права та обов'язки є невідчужуваними (їх не можна продати, подарувати, заповісти);
- 4) в регулюванні цього виду суспільних відносин тісно переплітаються норми права з нормами моралі, звичаями, релігійними канонами.

Суб'єктами сімейних відносин є фізичні особи. Окремі елементи їх правоздатності в сімейному праві виникають не з моменту народження, а з досягненням певного віку (наприклад, право на шлюб виникає в особи з досягненням шлюбного віку). Натомість до досягнення повноліття дитина може вчиняти певні юридично значимі дії самостійно, без згоди батьків чи інших законних представників (наприклад, з семи років давати згоду на зміну свого прізвища в разі зміни прізвища обома батьками (ст. 148 СК України), з десяти років давати згоду на визначення свого місця проживання (ст. 160 СК України) і т.п.).

Система СП – структура, елементами якої є сімейно-правові норми та інститути, розміщені у певній послідовності. Система СП складається з двох частин.

Загальна частина – містить норми, які стосуються усіх сімейних правовідносин, зокрема, що визначають засади та джерела їх правового регулювання, коло учасників, підстави застосування до сімейних відносин цивільного законодавства, а також аналогії закону чи аналогії права, порядок реалізації сімейних прав, обов'язків та механізм їх захисту.

Особлива частина – сукупність інститутів, кожен з яких регулює визначений різновид сімейних відносин, наприклад, інститути шлюбу, материнства (батьківства), правового режиму майна подружжя, батьків та дітей, аліментів, форм виховання дітей, що залишились без батьківської опіки та ін.

Принципи СП – основні засади, керівні ідеї, відповідно до яких здійснюється сімейно-правове регулювання суспільних відносин.

Основні принципи СП:

1) одношлюбність (моногамія) (ст. 25 СК України) – означає, що громадяни можуть одночасно перебувати тільки в одному шлюбі;

2) свободи і добровільності при укладенні шлюбу (ст. 51 Конституції України, ст. 24 СК України) – означає, що вибір дружини, чоловіка громадянами України здійснюється з їх власного бажання; держава гарантує захист інтересів особи, право якої на вільний вибір дружини, чоловіка порушено;

3) свобода розірвання шлюбу (ст. 105 СК України);

4) повна рівність чоловіка і жінки в особистих та майнових правах (ст.ст. 21, 24, 51 Конституції України, ст. 7 СК України);

5) моральності та матеріальної підтримки членів сім'ї (ч. 2 ст. 51 Конституції України, ст. 180 СК України).

Отже, визначення сімейного права як галузі права є теоретичною напрацюваннями, натомість знання загальнотеоретичного визначення поняття «галузь права» дозволяє сформулювати дефініцію будь-якої галузі, враховуючи особливості суспільних відносин, що регулюються нею.

3. Джерела правового регулювання сімейних відносин

Джерела сімейного права – нормативно-правові акти, які в сукупності складають сімейне законодавство.

1) Загальні засади правового регулювання сімейних відносин визначені **Конституцією України**. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї (ст. 51 Конституції України).

2) Основним регулятором усього розмаїття сімейних правовідносин є **Сімейний кодекс України** (далі – СК України), прийнятий 10.01.2002 р. У ньому в загальному вигляді сформульовані такі **принципи сімейного законодавства**:

1) демократичність, рівність, гарантування прав та свобод особи;

2) зміцнення сім'ї та утвердження її ролі в суспільстві;

3) побудова сімейних відносин на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, підтримки;

4) виховання у дітей почуття обов'язку перед батьками та іншими членами сім'ї та забезпечення кожній дитині сімейного виховання, можливостей духовного та фізичного розвитку.

СК України охоплює широке коло відносин у сфері сім'ї, **регулює особисті немайнові та майнові відносини між** подружжям, батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими, бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком, іншими членами сім'ї; **не регулює сімейні відносини між** двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником, іншими родичами.

СК України складається з семи розділів:

I. Загальні положення;

II. Шлюб. Права та обов'язки подружжя;

III. Права та обов'язки матері, батька і дитини;

IV. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

V. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів;

VI. Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями;

VII. Прикінцеві положення.

3) До регуляторів сімейних відносин належить також **низка законів**, наприклад: Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 р. Підлягають застосуванню також окремі положення ЦК України та ЦПК України. Важливу роль відіграють також і **підзаконні нормативно-правові акти**.

4) Належне місце серед регуляторів сімейних відносин зайняв **договір**. Нові види своєрідних за своєю правовою природою договорів дозволять членам сім'ї вирішувати важливі питання для кожної конкретної життєвої ситуації.

5) В СК України задекларовано можливість вирішення окремих питань керуючись **звичаями**. Відлунням вимог практики стало і врегулювання відносин жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, повернення в законодавство однієї із можливих форм виховання дітей – патронату.

Отже, орієнтування у джерелах тої чи іншої галузі права (і сімейне право не є винятком у цьому питанні) дозволяє юристу швидко прийняти правильне рішення, надати дієву консультацію, вірно скласти той чи інший юридичний документ. Особливо важливим є знання змін, що відбулися в чинному законодавстві.